

УДК : 370:1

О.С. Александрова

ЦІННОСТІ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ І СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ

У статті обґрунтовується той факт, що сучасна концепція освіти має орієнтуватися на створення людського капіталу «нового» середнього класу, ціннісною компонентою якого є служіння людям, суспільству, державі – це те, що повинно означати сталий суспільний розвиток у ХХІ ст.

Ключові слова: середній клас, цінності, концепція освіти.

В статье обосновывается тот факт, что современная концепция образования должна ориентироваться на создание человеческого капитала «нового» среднего класса, ценностной компонентой которого есть служение людям, обществу, государству – это то, что должно обозначать стабильное общественное развитие в ХХІ в.

Ключевые слова: средний класс, ценности, концепция образования.

In the article, it is grounded the fact that modern concept of education must be oriented to the creation of the human capital of the “new” middle class which value component is service to the people, society, state – these ones should indicate the sustainable social development.

Keywords: the middle class, values, the concept of education.

Актуальність теми дослідження визначається низкою істотних факторів, що обумовлюють специфіку розвитку сучасного українського суспільства. Перехід із «соціалістичної» формації, в межах індустріальної цивілізації, в цивілізацію постіндустріальну, реформування закритої господарської системи (розподіл й авторитарна політична влада) у відкриту (ринок в економіці, демократія в політиці) призводить до панування подвійної інституціональної системи, у тому числі й існування бінарної системи цінностей, коли цінності попереднього радянського періоду вже не працюють, нові ще не склалися, а ті псевдоринкові цінності, що є зараз суперечать гуманістичному розвитку людини і суспільства.

Варто наголосити й на тому факті, що зміна засад глобального порядку з одного боку викликає фрагментацію соціального світу і структури населення, а з іншого боку – призводить до інформаційної єдності соціального світу, що окреслює як носіїв знань інших суб'єктів, які діють у сфері духовного виробництва. У такій суперечливій ситуації досить важко визначитись з тими засадами, що можуть забезпечити стабільний суспільний розвиток. Однією з

таких основ в суспільно-економічній сфері є середній клас, а в сфері духовній – освіта. Саме розпорошений середній клас, що балансує між безвідповідальними верхами і зубожілими низами, і іноді продукує діаметрально протилежні цінності, є головним об'єктом освітнього процесу. Загальновизнаним є той факт, що будь-яка освітня система ґрунтується на тих чи інших цінностях, що визначають напрям освітнього процесу. Освіта може орієнтуватися або на загальні інтереси (інтереси суспільства і/або держави), або на індивідуально-особистісні інтереси, але в усякому випадку будь-яка концепція освіти буде зважати на ціннісні орієнтації головного об'єкта освітнього процесу, тобто представників середнього класу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Разом з цим слід враховувати і різноманіття напрямків сучасної освіти, що у свою чергу, також може впливати на світоглядні орієнтації середнього класу. У країнах Західної Європи та США проблеми освітньої парадигмальності розвивалися на базі європейських філософських шкіл і психологічних концепцій, що зумовило загальну специфіку й різноманіття парадигмальних напрямків і концепцій, а саме [див.: 7, с. 22-32]:

- ірраціонально-езотеричний напрямок освітніх парадигм, що ґрунтується на філософському ірраціоналізмі і об'єднує цілий ряд педагогічних концепцій: вальдорфська педагогіка, екзистенціальна дидактика та ін.;

- біхевіористська концепція (класичний біхевіоризм Д. Уотсона, когнітивний біхевіоризм Толмена, оперантний біхевіоризм Скіннера, теорія очікувань (еспектацій) В. Врума);

- аналітично-раціоналістичний напрям філософії освіти (І. Шеффлер, Р. Пітері, Є. Макміллан, Д. Солтіс та інші). Головна увага в рамках цього напрямку приділялась самостійності мислення, тих, хто навчається, що обумовлювалося виведенням цілей освіти з цінностей демократії;

- критико-раціоналістичний підхід (сформувався під впливом ідей К. Поппера і представлений дослідженнями Ф. Кубе, Р. Лохнер та інших). У середині цього напрямку виділяють «теорію нового гуманізму» (Дж. Вільсон, Р. Кольберг) і прагматичну й неопрагматичну теорії навчання, що орієнтуються на ідеї прагматизму У. Джеймса, Д. Дьюї та ін.;

- гуманітарна парадигма освіти (Г. Нолл, В. Флітнер, Є. Венігер) прикладним різновидом якої є педологія, світоглядну базу якої склала ідея цілісного пізнання особистості шляхом підсумовування результатів отриманих різними науками;

- екзистенційно-гуманістична парадигма освіти (К. Роджерс, А. Маслоу, А. Комбс та інші) порушила питання самоактуалізації і самореалізації особистості;

- особистісно-орієнтована парадигма освіти (О. Больнов, Г. Рот, М. Лангевельд, П. Керн, Г.-Х. Віттіг та ін.) в межах якої центральне місце займає теорія розвиваючого навчання (Л. Виготський, Е. Ільєнков, В. Давидов та інші) основу якої становить діяльність як спосіб інтеріоризації суб'єктом колективного історико-культурного досвіду людства;

- критико-емансипаторська парадигма (К. Молленхауер, В. Лемперт та інші), загальнофілософські засади цього напрямку лежать у франкфуртській філософії

неомарксизму М. Хоркхаймера, Т. Адорно, Ф. Маркузе, Ю. Хабермаса;

- постмодерністська освітня парадигма (С. Аронвіц, У. Долл, Д. Ленц, В. Фішер, К. Вюнш та інші) головну увагу приділяє критиці панування будь-яких теорій і концепцій у педагогіці, бюрократизму макроструктурних реформ в суспільстві і освіті, зосереджує увагу на цінності самовираження особистості в мікрогрупах, відмовляється від соціально-політичних цілей в освіті.

З позицій філософського аналізу, реалізація тієї чи іншої освітньої парадигми й створення цілісної концепції освіти, на основі якої припустимо впроваджувати освітню політику в сучасній Україні, можливо лише за умов реагування на суспільні й цивілізаційні «виклики», врахування економічної специфіки й розуміння домінуючих ціннісних орієнтацій в суспільстві, що визначають як подальший напрям розвитку суспільства, так і наступний напрям освітнього процесу в ньому. Саме тому аналіз цінностей класичного середнього класу для осмислення того, як це має бути, і ціннісних орієнтацій українського середнього класу для усвідомлення того, як це зараз є, можна визначити за основну мету цього дослідження.

У сучасних суспільствах західного типу до класичного середнього класу разом зі «старими», традиційними верствами входять «нові». «Старі верстви» охоплюють дрібних і середніх приватних власників, більшу частину селянства і фермерства, ремісників, торговців. Середнє становище цих соціальних верств у суспільстві визначається тим, що вони є, з одного боку, власниками, а з іншого — самі працюють. «Нові» верстви середнього класу становлять особи, які володіють інтелектуальною власністю, розвиненими навичками складної трудової діяльності: службовці, інженери, техніки, учителі, учені, тобто представники масової інтелігенції, зокрема інженерно-технічної, особи вільних професій, висококваліфіковані працівники та ін. Тобто «новий» середній клас з'являється завдяки інформаційній революції в середині й кінці ХХ ст. «Нові» верстви середнього класу є носіями знань, у

розвинених країнах — ядром середнього класу. Суттєва відмінність «нових» верств від «старих», традиційних у складі середнього класу, полягає в тому, що вони — наймані робітники, які продають свою робочу силу, але за ціною, що значно перевищує її ринкову вартість. Разом з тим, «старі» й «нові» верстви в середньому класі відрізняються за ціннісними орієнтаціям, за співвідношенням традиціоналізму й новаторства, за способом і стилем життя, культурою та психологією.

Новий середній клас — це: основна стабілізуюча сила в загальному балансі класів; суб'єкт модернізації; незалежний чинник, що створює масовий споживчий попит; категорія, яка відповідає потребі успіху, незалежності, респектабельності й багатьом іншим цінностям, які люди засвоюють у сім'ї, школі і які майже завжди є цінностями панівного інституціонального порядку [1, с. 54-55].

Класичний середній клас дотримується цінностей культурного й економічного лібералізму. «Культурний лібералізм», як правило, стосується питань ставлення до гендерних ролей, абортів, евтаназій тощо і звичайно протиставляється ліберальному консерватизмові, що обмежує свободу в цих питаннях. «Економічний лібералізм» стосується ринкових аспектів, зокрема таких, як розподіл доходів і ставлення до ролі «держави загального добробуту». І культурний, і економічний лібералізм найбільш інтенсивно виявляються саме в середньому класі [9, с. 5, 57].

До цінностей класичного середнього класу як складових його культури слід додати такі: середній клас, що відіграє провідну роль у суспільстві, може як погоджуватися з рішеннями уряду, так і не погоджуватися і якщо між інтересами цих двох сторін виникають відчутні розбіжності, природним шляхом для їхнього усунення є переговори; він вимагає соціальної справедливості, і якщо в країні вона присутня, це значить, що цей клас впливає на прийняття рішень і представляє більшу частину населення; цей клас завжди прагне до стабільності і є її гарантом у правовій державі; він зацікавлений у тому, щоб держава сприяла

розвиткові дрібного й середнього бізнесу незалежно від форми власності; головне, до чого прагне середній клас, — це в нормальних умовах досягти добробуту, що є основним двигуном його діяльності.

Для існування середнього класу класичного зразка сьогодні в Україні практично відсутні необхідні умови. Слід звернути увагу на той факт, якщо в західних країнах експансія ринку відбувається вже після того, як інші галузі (політика, сім'я, наука, засоби масової інформації) набули достатнього рівня автономії стосовно одна одної, то в пострадянських країнах, в тому числі і в Україні, ринкова експансія почалася ще до відокремлення цих сфер. У такій ситуації соціальні суб'єкти будують взаємодії в повній відповідності з ринковими імперативами (егоїзму й максимізації матеріального добробуту) [5, с. 38].

Неолібералізм, що закликає до творчої активності й індивідуалізму, в 1990-і роки у пострадянських країнах обернувся перемогою жадібності над економічним інтересом, авантюристів і кримінальної публіки, війни всіх проти всіх. Високий сенс ринкової ідеології, яку сповідує класичний середній клас, пов'язаний з ідеєю свободи і творчості, був загублений через те, що практичний консьюмеризм витиснув ідеї демократичної правової держави, громадянського суспільства. В антропологічному плані подібні соціальні умови розпалювали пристрасть до збагачення, жадібність, а не економічний раціоналізм, на одному полюсі, і прагнення вижити — на іншому [8, с. 36]. Відбулася перемога егоїстичних і жадібних над моральними.

Сьогодні суспільство перехідного періоду виявилось розколоте на окремі групи, що дотримуються різних систем цінностей.

У нас склався тип особистості, вважав Ю. Левада, що може бути названий «людина лукава (лицемірна)»: вона говорить одне, а робить інше [4, с. 81]. До такого ж приблизно висновку дійшов член-кореспондент РАН Ж. Тошенко, який використовує термін «людина парадоксальна» [6].

Спосіб життя кожної з верств суспільства позначається на моралі — нормах, зразках, мотивах і цілях поведінки. Вищий клас

коливається між показною мораллю, включаючи відвідування церкви (хоча в Бога не вірить), і прямим обманом держави й народу. Середній має у своєму розпорядженні лише ті можливості, які доступні «людині лукавій (лицемірній)», для неї характерна розбіжність слова і діла. Нижчий клас інколи просто не в змозі дотримуватися моральних норм через низький рівень життя [2, с. 228].

Отже, «людина лицемірна», продукуючи цінності антивеберівського капіталізму, породжує складну моральну ситуацію в українському суспільстві, що проявляється: по-перше, у відсутності єдиних загальнонаціональних цінностей; по-друге, помітна затребуваність, причому у підприємницьких сферах, таких негативних якостей, як користолюбство, безпринципність, агресивність, зневага права й моралі.

Звернімо увагу на той факт, що перехід до демократії й адаптація до цінностей сучасного ринкового суспільства виявилися для громадян України складнішими, ніж для громадян посткомуністичних країн Східної Європи, оскільки при цьому не враховувався ряд важливих обставин, властивих лише радянському суспільству і які відсутні в колишніх соціалістичних країнах Східної Європи. Російський політолог В. Лапкін підкреслює й глибину соціальних руйнувань, коли разом з архаїкою були винищені й паростки самосвідомості особистості, автономної від держави, і уявлення про верховенство права, а на розчищеному полі сформувалася абсолютно особлива, по-своєму унікальна система цінностей радянської людини, яка повністю розраховувала на державу як на джерело свого благополуччя. «Ця система цінностей суттєво відрізнялася від тих ціннісних орієнтацій, які переважали в країнах Західної і Східної Європи або Латинської Америки, що здійснювали більш-менш успішний перехід до демократії та ринку. Тому спроба прискорення інститутів і практик сучасної демократії та ринку в Росії призвела через більш ніж десятиліття до досить суперечливих і неоднозначних (а якоюсь мірою й безпрецедентних) результатів із невизначеною

перспективою» [3, с. 58-59]. Це цілком стосується і сьогоденних українських реалій.

Висновки. Отже, в обґрунтуванні сучасної концепції освіти, яка може бути покладена в основу відповідної освітньої політики в українському суспільстві, необхідно враховувати такі факти:

1. Відмінними є цінності старого середнього класу власності та багатства, що сповідує цінності антивеберівського капіталізму і нового середнього класу знання, заснованого на визначених кваліфікаціях і пройнятого соціалістичними ідеями. Парадокс полягає в тому, що «старі» середні класи повертаються в Україну й намагаються формувати не тільки дійсність, але й соціальну науку, в тому числі висловлюючи і реалізуючи на практиці свої погляди на освітній процес, тоді як «нові» середні класи соціалізму, пов'язані з набуттям вищої професійної кваліфікації, чисельно зменшуються і втрачають свою опору в державному бюджеті. «Відтік мізків» в інші країни став виявом цієї тенденції.

2. У сучасному українському суспільстві розгортається конфлікт між етатистсько-соціалістичною й ліберально-капіталістичною концепціями соціального розвитку. В цей конфлікт втягується більша частина некваліфікованих робітників і селян, з одного боку, й освічені люди незалежно від сфери діяльності, з іншого. Збережена інтелігенція не в змозі протиставити себе класові власності й багатства.

3. З погляду інтересів середнього класу принципово, на якому рівні економічного розвитку (і, відповідно, на якій системі суспільних відносин) проголошується принцип *laissez-faire*. Як відомо, економічний лібералізм — поняття амбівалентне. Воно може використовуватися і для захисту вільного підприємництва, і проти класових привілеїв та засилля корпорацій, і для обґрунтування всевладдя останніх. Однак, якщо індивідуалізм західного зразка становить собою загрозу авторитаризмові, то індивідуалізм пострадянського зразка неминуче до нього веде. Особливо, коли під «індивідуалізмом» розуміють не захист демократичних прав і свобод, а вирішення

питань в індивідуальному порядку з представником державної бюрократії в умовах тіньової економіки і корупції.

4. Головними якостями виживання українського середнього класу є: високий, порівняно з іншими верствами суспільства, рівень адаптованості до ринкової економіки, який дозволяє реалізовувати економічну стратегію, де основне місце належить підприємницькій діяльності й самозайнятості; висока соціальна мобільність і гнучкість, орієнтація на максимальне використання своїх ресурсів, найважливішим з яких є висока якість робочої сили й готовність до подальшого підвищення вартості свого «людського капіталу».

5. Сучасна концепція освіти також повинна враховувати ту обставину, що середній клас у перехідному суспільстві не може бути аналогом середнього класу розвинених капіталістичних країн, якщо його виділяти за рівнем матеріального доходу. Наздогнати їх у цьому плані нереально, як нереально і сформувані середній клас з опорою на фізичний капітал. Основою нового середнього класу повинен бути людський капітал. Слід виходити з того, що середній клас — це найбільш кваліфікована, освічена, моральна частина суспільства, насамперед інтелігенція, висококваліфіковані робітники й селяни, і тільки потім люди, зайняті в дрібному та середньому бізнесі. Економіка не для реалізації матеріальних інтересів, а для розвитку людини, не конкуренція, а партнерство, не «мати», а «бути», не «служіння собі» (що сповідує сучасне підприємництво і що веде до нестабільності у соціумі, соціальних протиріч і конфліктів), а служіння людям, суспільству, державі — це те, що повинно означати сталий соціальний розвиток у ХХІ ст. У зв'язку з цим провідною ідеєю сучасної концепції освіти має бути не тільки підготовка суб'єктів, які можуть адекватно

реагувати на ринкові виклики і здійснювати підприємницьку діяльність, а створення особистостей, здатних служити соціальній державі і будувати «природне суспільство».

Подальшу розробку ідейних засад сучасної концепції освіти можна визначити за *перспективу наукових досліджень* заявленої проблеми.

Література:

1. Доманський Х. Формирование среднего класса в Польше: движущие силы и препятствия / Х. Доманський // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 52-80.
2. Кудрявцев В. Н. Нравы общества переходного периода / В. Н. Кудрявцев // Вестник Российской Академии наук. — 2002. — Т. 72. — № 3. — С. 222-229.
3. Лапкин В. В. Трансформация политических ценностей российских избирателей / В. В. Лапкин // Политическая наука. — 2002. — № 2. — С. 58-59.
4. Левада Ю. А. «Человек советский» десять лет спустя / Ю. А. Левада // ВЦИОМ. Мониторинг общественного мнения. Экономические и социальные перемены. — М., 1999. — № 3. — С. 7-15.
5. Олейник А. Тоталитаризм рынка? / А. Олейник // Неприкосновенный запас. — 2003. — № 28. — С. 38.
6. Тощенко Ж. Т. Парадоксальный человек / Тощенко Ж. Т. — М.: Гардарики, 2001. — 398 с.
7. Утюж І.Г. Парадигмальні засади освітнього простору: монографія / І.Г. Утюж. — Запоріжжя: «Просвіта», 2012. — 352 с.
8. Федотова В. Г. Когда нет протестантской этики... / В. Г. Федотова // Вопросы философии. — 2001. — № 10. — С. 27-44.
9. Wright Erik Olin. Classes / Wright Erik Olin. — N.Y.: Shocken, 1985.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2012